

BEZGAK KASALLIGINING ETIOLOGIYASI

Qurbanova Durdona Qahramon qizi
Urganch Abu Ali Ibn Sino nomidagi
jamoat salomatligi texnikumi "Tor mutaxassislik fanlar"
kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bezgak kasalligining etiologiyasi chuqur tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: kasallik, bezgak, etiologiyasi.

Bezgak — qayta-qayta isitma xurujlari, kamqonlik, jigar va taloqning jarohatlanishi bilan kechuvchi o'tkir parazitlar kasalligidir. (Sinonimlari: lat. — Febris intermittens, angl. — Intermittent fever, nem. — Wechsellieber, Sumrriever, frans. — Raludisme Fieve ralustre, ital. — Febre malariche, isp. — Raludismo). Ma'lumki, 1920—50-yillar davomida olib borilgan ulkan ishlarning samarasi o'laroq 60-yillarga kelib, bezgak kasalligining endemik o'choqlari, ko'pchilik davlatlarda, shu jumladan O'zbekistonda ham tugatilgan edi. Biroq, keyingi yillarda bezgakni Hindiston, Pokiston, Turkiya, Eron, Iroq, Rossiya va ayniqsa Tojikiston va Afg'oniston kabi O'zbekiston bilan keng va kundan-kunga ortib borayotgan aloqada bo'lgan davlatlar hududida keng tarqalayotganligi respublikamizda ham katta epidemiologik xavf tug'dirmoqda. Binobarin, bugungi kunda O'zbekistonda ham bezgakning keng tarqalishi, qaytatdan endemik o'choqlar hosil bo'lishi va eng xavflisi, tropik bezgakni ham kirib kelishining real xavfi paydo bo'lib qoldi.

Etiologiyasi. Bezgakning qo'zg'atuvchisi bir hujayrali mikroorganizm bo'lib, u Srozoza ti piga, Coccidea sinfiga, Haemosporida turkumiga, Plasmodidae oilasiga, Plasmodium avlodiga mansub. Plasmodiumlar sitoplazma, DNK tutuvchi yadro va sitoplazmatik membranadan tashkil topadi. Plasmodiya rivojlanishining ba'zi bosqichlarida spetsifik pigment ham bo'ladi. Romanovskiy—Gimza usuli bilan bo'yalganda sitoplazmasi ko'k—zangori, yadrosi esa qizil rangga bo'yaladi. Bezgak plazmodiyalarining 100 dan ortiq turlari mavjud bo'lib, ulardan faqat to'rttasi odamlarda parazitlik qiladi. Odamlarda parazitlik qiluvchi plazmodiyalar quyidagilardir:

1. Plasmodium vivax — uch kunlik bezgak (malaria tertiana) qo'zg'atuvchisi;
2. Plasmodium malaria — to'rt kunlik bezgak (malaria quartana) qo'zg'atuvchisi;
3. Plasmodium falcifarum — tropik bezgak (malaria frorice) qo'zg'atuvchisi;
4. Plasmodium ovale — uch kunlik ti pidagi bezgak (ovale malaria) qo'zg'atuvchisi.

Bezgak plazmodiyalari turlari ichida turli shtammlari va Jug'rofiy shtammlari mavjud. Masalan; *P.vivax* da uchta shtamm ajratilgan: *P.vivax*: Chesson, janubiy — *P.vivax* va shimoliy — *P.V.hibernans*, ular bir—birligidan ba'zi bir morfologik va antigenlik xususiyatlari hamda inkubatsion davrining turliligi bilan farqlanadi. *P.Fulcifarum* da — hind, italyan va nigeriya shtammlari farqlanadi. Kasallikning eng og'ir kechimi italyan shtammi bilan zararlenganda kuzatiladi. Ularning dorilarga sezuvchanligi ham turlichadir. Bezgak plazmodiyalarining hayot tarzi ikki xil (jinsiy va jinsiz) ko'payish jarayonidan iborat. Plazmodiyalarning bir mavsumdan ikkinchi mavsumgacha saqlanishi faqat odam organizmida sodir bo'ladi. Parazitning jinsiy ko'payishi — s p o r o g o n i ya urg'ochi Anorheles chivini (oxirgi xo'jayin) organizmida kechadi. Chivinning oshqozoniga tushgan, zararlangan odam qoni eritrotsitidan yetilgan gametotsitlar ajralib chiqadi. Erkak hujayra 8 ta harakatchan xivchinlarga — mikrogametalar ga bo'linib urg'ochi (makrogametalar) ga kiradi. Bularning ikkisini qo'shilishidan z i g o t a l a r — urug'langan, yumaloq, shaklidagi hujayralar paydo bo'ladi. 18—24 soat davomida zigota cho'zilib harakatchan o o k i n e t a paydo bo'ladi va harakatlanib chivin oshqozonning endoteliya hujayralari orasiga, uning bazal membranasi ostiga o'tib oladi. Bu yerda ookinetalar qobiqqa o'ralib o o s i s t a hosil qiladi. Ootsista ichida parazit, yadroning ko'plab bo'linishi yo'li bilan ko'payib, juda ko'p (10000 gacha, *P.falcifarum* da 50000 gacha) hujayra — s p o r a z o i t l a r hosil bo'ladi.

Bitta chivin tanasida, u turli parazit tashuvchilarni chaqqanligi tufayli, yuzlab ootsistalar bo'lib, ularning ichida juda ko'p miqdorda genetik turli sporozoitlar bo'lishi mumkin.

Chivinlarning zararlanganlik darajasini, ularning oshqozonining tashqi qoplami ostidagi ootsistalarni sanash (ootsist indeksi) bilan aniqlanadi. Bu sporogeniya jarayoni tugagach ootsistlar yorilib sporozoitlar gemolimfa orqali chivinning butun a'zosiga tarqaladi va eng ko'p uning so'lak bezlarida to'planadi. So'lak bezlarida yana bir necha kun davomida o'sib ulg'aygach sporozoitlar yuqish qobiliyatiga ega bo'ladi. Chivinning tanasida sporozoitlar 1,5—2 oy saqlanadi. Kasallikni yuqishi uchun bezgak chivini bir marta chaqishi yetarli bo'lmasligi mumkin. Qayta-qayta chaqishi oqibatida bitta bezgan chivini bir necha odamni kasallantirishi mumkin. Sporogeniya muddatining davomiyligi, tashqi harorat va parazitning turiga qarab turlicha bo'ladi. Sporogeniya jarayonini kechishi uchun zarur bo'lgan eng past harorat: *P.vivax* uchun $Q16^{\circ}\text{C}$, *P.falcifarum* va *P.malaria* uchun esa 18°C dir. $Q30^{\circ}\text{C}$ dan yuqori haroratda parazitning chivin organizmida ko'payishi qiyinlashadi, $Q37^{\circ}\text{C}$ dan ortganda esa u halok bo'ladi. Chivin chaqishi bilan odam organizmiga tushgan parazitlar jinssiz bo'linish — s h i z o g o n i ya yo'li bilan ko'payadi. Bu jarayon ikki bosqichda kechadi:

jigar hujayralarida — e k z o e r i t r o s i t a r yoki to‘qima shizogoniyasi va eritrotsitlarda — e r i t r o s i t a r shizogoniya.

Shizontlarning barcha ulg‘aygan bosqichlari esa a‘zolardagi qon tomirlarda bo‘ladi. *P.falcifarum* ni yetilgan shizontlari bilan invazyalangan eritrotsitlar ba‘zan miya va platsentaning mayda venulalari endoteliyalariga yopishib olish qobiliyatiga ega bo‘ladi. Buning oqibatida — bosh miyaning jarohatlanishi (serebral bezgak), homiladorlikning asoratli kechishi, kasallikni hatto jarohatlanmagan platsenta orqali ham o‘tib, homilaga yuqishi kabi noxush hollar kuzatilishi mumkin.